

НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНІ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Н. І. Романцова

АННОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання історіографічного аналізу українськими істориками науково-публіцистичних праць М. Грушевського доби Української Центральної Ради. Огляд історичних досліджень надав можливість з'ясувати ступінь вивчення цього аспекту грушевськознавства. З'ясовано місце публіцистичних праць у науковій творчості М. Грушевського, відзначено особливості поєднання в ньому історика та політика.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, науково-публіцистичні праці, історіографічний аналіз, українські історики.

У житті М. Грушевського особливе місце посідає час його керівництва Українською Центральною Радою (УЦР). Це був апогей політичної діяльності Михайла Сергійовича, коли в його особі повною мірою поєдналися вчений та політик. Політична ситуація, яка склалася в Україні тієї революційної доби, наклала свій відбиток на науково-публіцистичну діяльність М. Грушевського. Публіцистичні твори голови УЦР перебували в центрі уваги громадськості. В них Михайло Сергійович успішно поєднав свої наукові та політичні погляди. Це обумовило історіографічний інтерес з боку українських вчених до висвітлення означеної проблеми. У зв'язку з цим виникла необхідність аналізу історіографічних досліджень українських вчених щодо публіцистичної творчості видатного історика та політика.

Певною мірою означена проблема знайшла відображення в працях істориків. Л.Винар навів думку одного з діячів УЦР, історика О. Шульгіна, який стверджував, що М.Грушевський своїм «гарячим і сміливим словом» пробудив до діяльності український народ [1]. Засновник грушевськознавства відзначив також свідчення професора П. Одарченка про вплив збірки «На порозі Нової України» на молодь доби української революції, оскільки ці праці сприяли формуванню «національного світогляду» [2].

Аналізуючи ідеологічно забарвлені оцінки радянських істориків щодо наукової спадщини М. Грушевського, Л. Винар звернув увагу на статтю В. Сарбея, в якій автор стверджував, що його збірка «На порозі Нової України» відображала націоналістичні погляди автора [3].

В. Верстюк, характеризуючи оцінки сучасників М. Грушевського щодо його публіцистики, відзначив думку активного діяча УЦР М. Ковалевського, який зазначав, що Михайло Сергійович «ніколи не писав своїх статей на поточні теми, які мають скороминуче значення. Він писав статті тільки тоді, коли на порядку денному політичного життя України дозрівала якась важлива проблема» [4].

І. Гирич вказав на увагу Л. Винара до публіцистичних творів голови УЦР «як будівничого й керівника держави в 1917 – 1918 рр.». Свою аргументацію він будує на основі аналізу відомої збірки статей М. Грушевського «На порозі Нової України». Наводячи думки з багатьох його публікацій, автобіографії, висловлювань сучасників, дослідник одним з перших серед істориків показує, що основи державотворчої концепції Михайла Сергійовича доби Української революції були закладені ще наприкінці XIX ст. [5]. Не дивлячись на наявність історіографічних оцінок науково-публіцистичних творів голови УЦР, системний історіографічний аналіз питання до цього часу відсутній

Метою статті є аналіз стану вивчення в українській історіографії питань щодо публіцистики Михайла Грушевського доби Української революції.

Період УЦР у житті та діяльності М. Грушевського був дуже складним та відповідальним. Він наголошував на цьому у своїй автобіографії: «... прийшла революція ... Починалась велика праця, котрій треба було себе цілого віддати. ... Тяжке і відповідальне було те становище» [6].

В цих надзвичайних умовах Михайло Сергійович виявив себе як майстер політичної публіцистики, у численних творах якого відобразилися не просто його особисті політичні погляди, а осмислені головою УЦР історичні завдання українського народу тієї революційної доби. Праці, написані по ходу гострих політичних подій протягом періоду з березня 1917 по квітень 1918 р., публікувалися на сторінках періодичних видань «Нова рада», «Народна воля», «Літературно-наукового вісника», а пізніше були видані окремими збірками («Вільна Україна», «На порозі Нової України. Гадки і мрії») [7].

Ця частка творчості М. Грушевського викликала дискусії в часи Української революції і так само неоднозначно сприймалася пізніше істориками. В радянський період закрито було доступ до публіцистичних та історичних праць Михайла Сергійовича, а науковці, керуючись ідеологічними настановами комуністичної партії, фактично замовчували або відверто перекручували його наукові та політичні погляди. Можна відзначити лише поодинокі їхні історіографічні оцінки того часу.

Л.Окиншевич на початку 30-х років, у радянський період своєї наукової діяльності, характеризуючи одну з найбільш відомих публіцистичних праць М. Грушевського, зазначив, що його брошура «Переяславська умова України з Москвою» «одверто виходила з політичних завдань виправдати право на існування української буржуазної держави. ... У цій праці М.Грушевський виразніше, ніж деінде, виявляє своє обличчя політика, що в працях на історичні теми провадить свою виразну політичну лінію» [8]. В цих словах простежується ідеологічно умотивована фальсифікація поглядів голови УЦР, який насправді розглядав Українську Народну Республіку не як буржуазну, а як народну державу.

У статті, присвяченій М. С. Грушевському, опублікованій в радянському енциклопедичному виданні «Великий жовтень і громадянська війна на Україні», відзначалося, що він був «один з головних ідеологів і керівників буржуазно-націоналістичної контрреволюції», якому «належала провідна роль у визначенні політики Центральної ради», але жодним словом не означені оцінки його публіцистичних праць [9].

На відміну від радянських істориків, діячі УЦР та діаспорні вчені виявляли зацікавленість в об'єктивному висвітленні подій буремного періоду Української

революції та одночасно аналізували науково-публіцистичні праці голови УЦР Михайла Грушевського.

Колишній секретар Центральної Ради М. Єремійв вказував на величезну працездатність та ерудицію, виявлені М. Грушевським у період Української революції, який, «керуючи Центральною Радою ... одночасно написав і видав свою популярну Історію України, декілька підручників з різних ділянок і значну кількість політичних статей» [10].

Активний діяч УЦР та історик О. Шульгин в Енциклопедії Українознавства вказував на велике політичне значення, яке мали публіцистичні праці М. Грушевського і зазначав, що його «програмові статті», опубліковані в газеті «Нова Рада» мали «величезний розголос», оскільки голова Центральної Ради «ставив головні на той час вимоги нац. руху» [11].

Д. Дорошенко, характеризуючи вагому роль М. Грушевського на початку Української революції, відзначив його статтю «Велика хвиля», опубліковану в першому числі відновленої газети «Нова Рада». На думку історика, в цій публікації автор «вірно схопив ситуацію і ясно поставив перед українством завдання, які розгорталися перед ним з вибухом революції» [12]. Дмитро Іванович підкреслив, що в зазначеній статті голова УЦР давав настанову про необхідність «тримати руку на пульсі народного життя». Відзначено також, що М. Грушевський «послідовно і енергійно проводив ідею автономії України» в усіх своїх програмових статтях, опублікованих в той час в газеті «Нова Рада» [13].

Л. Винар розглядав публіцистику М. Грушевського доби УЦР як «історично-наукову базу ... національно-культурного і державного відродження» України [14]. Засновник грушевськознавства називав Михайла Сергійовича «головним будівничим Української Народної Республіки», який, на думку вченого, пов'язував той державотворчий період «з попередніми періодами державности України, а саме, з українською княжою середньовічною державою (Київська і Галицько-Волинська) та Козацько-гетьманською з її основником Богданом Хмельницьким» [15]. Діаспорний історик відзначив, що в цьому «схрещуються історичні концепції найвидатнішого історика України з політичними концепціями Грушевського 1917 – 1918 років, який добре розумів, що треба наглядно наголосити на безперервності українського державотворчого процесу» [16].

Л. Винар, редагуючи сучасне перевидання збірки публіцистичних праць М. Грушевського «На порозі Нової України», відзначив, що це видання дозволяє краще зрозуміти його політичні та історичні погляди «в часах відродження української державности». За словами діаспорного вченого, ця збірка «є своєрідним політичним заповітом батька української державности» [17]. Засновник грушевськознавства стверджує, що публіцистичні праці голови УЦР цінні тим, що вводять в його «лабораторію державного будівництва» [18].

В. Стойко, характеризуючи М. Грушевського як українського державного діяча доби Української революції, відзначив його публіцистичну працю того часу «Якої автономії і федерації хоче Україна» і зауважив, що він «ставив національну ідею над класовою, одночасно вважаючи, що національні права українського народу забезпечить ... «широка національно-територіальна автономія». Саме такі думки висловив історик в своїй праці [19].

Т. Гунчак вважав, що М. Грушевський усвідомлював усю складність проблеми керування революційною стихією і тому намагався синтезувати національно-політичні гасла та домагання соціально-економічних реформ. На думку діаспорного історика, саме з цією метою Михайло Сергійович написав ряд статей, які з'явилися у «Новій Раді» навесні 1917 р. і почав вступом під назвою «Велика хвиля» в який він наголошував «Впали з України кайдани ..., минули ті обставини, коли мусили

виступати з петиціями, доказувати свої права навіть на культурне самоозначення». Т. Гунчак зазначив, що М. Грушевський зупинився на питанні політичного зв'язку України з Росією «маючи на увазі широку національно-територіальну автономію в російській федеративній республіці-автономію на демократичних засадах, із міцним забезпеченням національних меншостей України» [20].

Сучасні українські історики продовжують розробки цієї важливої проблеми грушевськознавства. І. Верба у біографічному нарисі, присвяченому постаті М. Грушевського, розглядаючи політичні погляди голови УЦР, які знайшли відображення в його публіцистиці, звернув увагу на питання автономії українських земель у федеративному зв'язку з Росією і зазначив, що відповідь на нього ми «знаходимо у ... чисельних публіцистичних статтях 1917 – 1918 рр.», де він обґрунтував стратегію досягнення державної незалежності України [21].

Ф. Шевченко і В. Смолій зазначили, що період з березня 1917 по квітень 1918 рр. були пов'язані з активною політичною діяльністю М. Грушевського на посаді голови Центральної Ради. Однак, на думку авторів, і тоді він не залишав своїх занять історією. «Одна за другою из-под его пера выходили публицистические статьи на злобу дня, содержащие в значительной степени субъективные оценки происходивших в то время революционных событий» [22].

В. Солдатенко в праці присвяченій Українській революції наголошував, що публіцистичні статті голови УЦР для періодичних видань Росії були засобом «привернути увагу до українського питання, популяризувати українську ідею» [23]. Сучасний вчений охарактеризував тогочасні публікації М. Грушевського в «Новій Раді», потім «Народній волі» й окремі брошури, які були «глибокі за змістом, ... які давали відповіді на найнагальніші питання тогочасного життя, обґрунтовували найважливіші орієнтири поступального руху українського суспільства» [24].

На думку В. Солдатенка, в праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» Михайло Сергійович «переконливо і доступно ... показав хто такі українці за походженням і кого можна зарахувати до українського народу, якими мають бути стосунки з представниками інших націй, які проживають в Україні ... і окреслив основні риси того ладу, до якого мають прагнути українці: воля і рівність для всіх націй, політичні свободи, народоправство, демократична республіка, федерація з широкою автономією її країв, із забезпеченням прав національних меншин» [25]. Валерій Федорович вважає, що більш ґрунтовно питання державності розглянуто в брошурі «Звідки пішло українство і до чого воно йде», а в наступній праці «Якої ми хочемо автономії і федерації» М. Грушевський ретельно з'ясував питання «про характер національно-державного утворення, до якого прагнуть українці» [26].

В. Тельвак відзначає розуміння М. Грушевським використання історичних знань в політичному житті «В той же час, історик застерігав про небезпеку «політизації історичної науки» [27].

В. Кампо звернув увагу на те що «науково-публіцистична і громадсько-політична діяльність М. Грушевського охоплює широке коло правових питань, в тому числі і конституційного права». На думку автора, Михайло Сергійович був «безпосередній творець і один з вищих керівників першої Української республіки – УНР, він заклав підвалини демократичного конституційного ладу, який був зруйнований більшовицьким режимом» [28].

Р. Огірко, проаналізувавши працю М. Грушевського «Якої ми автономії і федерації хочемо», дійшов висновку, що в написаній у квітні 1917 року брошурі історик «чітко сформулював тезу, яка визначала основну вимогу національних змагань» [29].

Як стверджує дослідник, М. Грушевський «добре усвідомлював, що в складі Російської федерації Україна не буде мати достатніх гарантій існування навіть тої національно-територіальної автономії, яка передбачалася його концепцією. Тому

останнім упованням був соціалізм» [30]. Р. Огірко визначив концептуальні недоліки українського визвольного руху, який на думку науковця «увійшов в революцію 1917 р. без належного осмислення національних проблем з урахуванням тогочасних світових тенденцій розвитку і тому нічого не зміг протиставити світогляду російського більшовизму, його згубній пропаганді». Автор звинуватив в цьому М. Грушевського та І. Франка «які могли в цей час поставити ідейну перепону чужому для українців світоглядові, розбити безроздільне панування соціалістичних ілюзій в українському визвольному русі» [31].

Г. Смолин з'ясував, що питання національних відносин М. Грушевський розглядав в численних статтях, особливо в час, коли очолював Центральну Раду [32]. Дослідник відзначив еволюцію поглядів вченого з національного питання, обумовлену історичною дійсністю: «після лютневого (1917 р.) перевороту він підтримував проголошену Тимчасовим урядом рівність усіх національностей у складі Російської федеративної демократичної республіки». Г. Смолин вважав, що у працях «Повороту нема», «Від слова до діла» М. Грушевський необхідність держави до складу якої «Входитиме автономна Україна, була федеративною демократичною республікою» [33].

Таким чином, питання щодо науково-публіцистичної діяльності М. Грушевського уважно розглядалося в українській історіографії. Радянські історики, за деякими виключеннями, фактично ігнорували цей аспект діяльності Михайла Сергійовича, при цьому, навіть такі оцінки мали безпідставно звинувачуваний характер.

Інша річ аналіз цієї проблеми діячами Української революції та емігрантськими науковцями (Л. Винар, Д. Дорошенко, М. Єремій, М. Стойко, О. Шульгін). Вони зазначали важливість наукового підґрунтя для вироблення державотворчої концепції М. Грушевського, підкреслено наступність в державотворчому процесі, а також настанови для подальшого вивчення цього питання шляхом відповідної джерельної основи та наукової методології.

Сучасні українські історики (І. Верба, В. Верстюк, В. Кампо, Р. Огірко, В. Смолій, Г. Смолин, В. Тельвак, Ф. Шевченко) не тільки ретельно проаналізували праці М. Грушевського але й дали оцінку його державницької діяльності, зазначили що вона викликала хвилю публікацій. Отже ця наукова проблема вивчалася науковцями, було проаналізовано різні погляди, які надали можливість з'ясувати один з важливих аспектів грушевськознавства. Надалі є необхідність окремо розглянути питання щодо оцінок сучасниками науково-публіцистичних праць М. Грушевського 1917 – 1918 рр.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены вопросы историографического анализа украинскими историками научно-публицистических работ М. Грушевского периода Украинской Центральной Рады. Обзор исторических исследований дал возможность выяснить степень изученности этого аспекта грушевсковедения. Выяснено место публицистических работ в научном творчестве М. Грушевского, отмечена особенность сочетания в нем историка и политика.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, научно-публицистические работы, историографический анализ, украинские историки.

SUMMARY

The article highlights the problem of historiographical analysis of M. Grushevskyi's scientific publications in the period of Ukrainian Central Council made by Ukrainian historians. The overview of historical research has made it possible to evaluate the degree to which this aspect of Grushevskyi studies is investigated. The author has realized the role played by the scientific publications in M. Grushevskyi's legacy and appreciated the combination of the historian and the politician in his personality.

Key words: Ukrainian Central Council, scientific publications, historiographical analysis, Ukrainian historians.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Винар Л. Вступ до науки грушевськознавство / Л. Винар // Український історик. – 1996. - № 1 – 4. – С. 44.
2. Винар Л. На порозі Нової України М. Грушевського: впровадження / Л. Винар // Грушевський М. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Л. Р. Винара. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992. – С. IX.
3. Там само. – С. IX – X.
4. Верстюк В. Доба Центральної Ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського / В. Верстюк // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань та інші. – Т. 4. – Кн. I: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – Львів: Світ, 2007. – С. – XI.
5. Гирич І. Біля джерел наукового грушевськознавства / І. Гирич // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ – Нью-Йорк-Париж- Львів, 2000. – С. 90.
6. Грушевський М. Автобіографія. – 1914-1919 / М. Грушевський // Великий українець. – К., 1992. – С. 216.
7. Верстюк В. Доба Центральної Ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського / В. Верстюк // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань та інші. – Т. 4. – Кн. I: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – Львів: Світ, 2007. – С. XX – XXI.
8. Окиншевич Л. Національно-демократична концепція Історії права України в працях акад. М. Грушевського / Л.Окиншевич // Україна. Журнал циклу наук історичних. – К. – 1932. – № 1– 2. – С. 106.
9. Грушевський Михайло Сергійович // Великий жовтень і громадянська війна на Україні: енциклопедичний довідник. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1987. – С.149.
10. Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради (Сторінки зі спогадів) М.Єремійв // Український історик. – 1968. – 1-4 (17-20) Рік V. – С. 103.
11. Шульгин О. Відновлення Української Держави 1917 – 1920 рр. / О. Шульгин // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – Т. 2. К.: Національна Академія наук України, Інститут Української археографії, 1995. – С. 500.
12. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917 – 1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання. – Т. 1. «Доба Центральної Ради» / Д.Дорошенко / Упоряд.: К. Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – С.53.
13. Там само. – С. 54.
14. Винар Л. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії / Л.Винар // Український історик. – 1991 – 1992. – № 3– 4; 1– 4. – С. 18.
15. Винар Л. Михайло Грушевський. Українська Центральна Рада і відродження державності України / Л. Винар // Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги. – 1995. – С.195.
16. Там само. – С. 196.
17. Винар Л. Від редактора / Л. Винар // Грушевський М. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Л. Р. Винара. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992. – С. V.
18. Там само. – С. VI.

19. Стойко В. Михайло Грушевський як державний діяч України (На досвіді його діяльності у Центральній Раді) / В. Стойко // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: “НТШ”, 1994. – С. 33.
20. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – С.83 – 84.
21. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К.: Альтернативи, 2005. – С.150 – 151.
22. Шевченко Ф. П., Смолий В. А. М. С. Грушевський: Очерк жизни и научной деятельности / Ф. П. Шевченко, В. А. Смолий // Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / Сост. и ист-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А.Смолия; Примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. – 2-е изд. – К.: Лыбедь, 1991. – С.348.
23. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В. Ф.Солдатенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 1997. – С.30.
24. Там само. – С.34.
25. Там само. – С.35.
26. Там само. – С.36.
27. Тельвак В. Михайло Грушевський про місце історії в житті суспільства / В. Тельвак // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції. 25-26 жовтня 2001 р. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т.7 (9). – С. 41.
28. Кампо В. Ідеї конституціоналізму в творчій спадщині Михайла Грушевського / В.Кампо // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: „НТШ”, 1994. – С.58.
29. Огірко Р. Михайло Грушевський і проблема федералізму в Україні у 1917 – 1920 роках / Р. Огірко // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: „НТШ”, 1994. – С. 61.
30. Там само. – С.63.
31. Там само. – С.64.
32. Смолин Г. Михайло Грушевський і проблеми національних меншостей в Україні / Г.Смолин // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: “НТШ”, 1994. – С. 67 – 68.
33. Там само. – С.68.

Надійшла до редакції 5.11.2013 р.